

ביכורים כמצוה התלויה בארץ

ראשי פרקים

- א. ביכורים והגדרת מצוה התלויה בארץ
- ב. שיטת רש"י: הגדרת מצוות התלויות בארץ
- ג. ביאה לארץ וגילוי קדושת הארץ
- ד. ביכורים – מצוה התלויה בארץ וגם חובת האדם

א. ביכורים והגדרת מצוה התלויה בארץ

על השוני בין מצוה התלויה בארץ לזו שאינה תלויה בארץ, נאמר במשנה בקידושין לו ע"ב:

מצוה שהיא תלויה בארץ – אינה נוהגת אלא בארץ, ושאינה תלויה בארץ – נוהגת בין בארץ בין בחוצה לארץ, חוץ מן הערלה והכלאים; ר"א אומר: אף החדש.

על פי הגדרת המשנה, כל מצווה התלויה בארץ, נוהגת רק בארץ. ביכורים זו מצוה התלויה בארץ, ומכאן שהיא נוהגת רק בארץ. אולם הגמ' בבבא בתרא פא ע"א, לומדת מהפסוק (דברים כו, ב) "אֲשֶׁר תִּבְיֵא מֵאֶרֶץ" – למעט של חו"ל, שביכורים נוהגים רק בגדולי הארץ. ומדוע הגמ' הייתה צריכה ללמוד הלכה זו מפסוק הרי לפי הכלל שנאמר במצוות התלויות בארץ הדבר ברור שנוהגת מצוה זו רק בארץ?

שתי תשובות לשאלה זו בתוס' בבבא בתרא פא ע"א ד"ה ההוא. תירוץ ראשון, ביכורים היא מצוה התלויה בארץ, והצורך בלימוד שנוהג בארץ נובע בשל

הרב יהודה הלוי עמיחי

הסמיכות בפס' לאיסור בישול גדי בחלב אמו, שהיה מקום לחשוב שכשם שאיסור בשר בחלב נוהג גם בחו"ל, כך גם ביכורים.¹

תירוץ שני בשם הרשב"א (הר"ש משאנץ), ביכורים היא מצוה שבגופו של האדם ואיננה תלויה בארץ, ולכן צריך מיעוט מיוחד שנוהג רק בארץ.² הרשב"א גם מגדיר מהי מצוה התלויה בארץ, ומדוע ביכורים איננה מוגדרת כמצוה התלויה בארץ:

1. על ההסבר הראשון יש להקשות מלקט שכחה ופיאה, שהם ממצוות התלויות בארץ, אך גם בהם, אם לא השאירו לקט שכחה ופיאה, לא נפסל הפרי במאכל!?

2. על ההסבר השני קשה הרי כלאים נאסרים מיד, והם נחשבים להיות ממצוות התלויות בארץ, למרות שגודל הפרי איננו קובע באיסור כלאים.

על פי קושיות אלו, ניתן להבין מדוע התוס' בתירוצם הראשון, לא הגדירו את מצות הביכורים כתלויה בארץ. עוד יש להוסיף ולשאול על דברי הרשב"א, מהמשנה בביכורים ב, ה:

תרומת מעשר שוה לביכורים בשתי דרכים, ולתרומה בשתי דרכים. נטלת מן הטהור על הטמא ושלא מן המוקף כביכורים, ואוסרת את הגורן ויש לה שיעור כתרומה.

ולכאורה, אם אין חובת הביכורים על הפירות, מה המשמעות לדין מוקף, ולדין הטהור על הטמא? ובכלל, מה הדמיון כלל בין תרומת מעשר ובין ביכורים, הרי ביכורים היא מצוה המוטלת על הגברא, ותרומת מעשר מוטלת על הפירות? ממשנה זו נראה שביכורים היא מצוה התלויה בארץ, ושלא כדברי הרשב"א שסבר שביכורים היא מצוה שבגוף האדם.³

1. כך כתבו גם: הרשב"א, ר"ן, רמב"ן, ריטב"א בתרוץ שני, ריטב"א בחדושי רבנו קרשקש גיטין מז ע"ב ד"ה מפני.

2. במחלוקת זו האריכו הרב משה קלירס, תורת הארץ פרק א אותיות א-י; הרב גרשון אריאלי, עטור ביכורים עמ' עד, צט, קעט.

3. עיין בדברי הרב יצחק אריאלי, עינים למשפט בבא בתרא פא ע"א.

ביכורים כמצוה התלויה בארץ

נראה שאף הרמב"ם סובר שלא כרשב"א ולפיו, ביכורים היא מצוה התלויה בקרקע. במשנה בביכורים א, ז נאמר, שהמפריש ביכוריו ומכר את שדהו, מביא ואינו קורא, והקונה אינו מביא ביכורים כלל מאותו המין. ר' יהודה אומר שהקונה מביא וקורא אף מאותו המין. הרמב"ם בהלכות ביכורים ד, ה פוסק כחכמים והוסיף שאם ירצה יביא ויקרא. ולכאורה, מדוע הקונה אינו מחוייב להביא הרי יש לו קרקע ופירות? מכאן שביכורים הם חובת הפירות, ומכיוון שהמוכר הפריש כבר את ביכוריו הרי זה פוטר אף את הקונה מהבאת ביכורים, אלא אם ירצה יכול להביא.⁴ ראייה נוספת היא מדברי הרמב"ם בהלכות ביכורים ב, ח שפירות השותפין חייבין בביכורים למרות שלכל שותף יש רק חצי פרי וכיצד יכולים להפריש, אלא שאין זאת חובת האדם אלא חובת הפירות ולכן אין נפק"מ אם יש בעלים אחד או שניים.⁵ א"כ מוכח שביכורים היא מהמצוות התלויות בארץ ואינה חובת האדם, וקשה על שיטת הרשב"א שהביכורים מצווה שבארץ.

ב. שיטת רש"י: הגדרת מצוות התלויות בארץ

מסקנת הגמ' בקידושין לז ע"א היא שמצוה התלויה בארץ היא חובת הקרקע, ומצוות הגוף איננה תלויה בארץ. רש"י כותב:

חובת הגוף — היינו אינה תלויה בארץ, אינה מוטלת לא על הקרקע ולא על גידוליו אלא על גופו של אדם, כגון שבת ותפילין, עבודת כוכבים ופטר חמור, מילה עריות וכיוצא בהם.

חובת קרקע — שמוטלת על הקרקע או גידוליו, כגון תרומות ומעשרות, חלה, לקט שכחה ופאה, שביעית וחדש, ערלה וכלאים.

רש"י לא הזכיר ברשימת המצוות שהן חובת קרקע את הביכורים, אך אי אפשר להוכיח שמצוות ביכורים איננה תלויה בקרקע, שהרי רש"י החסיר מצוות נוספות התלויות בארץ, כגון: פרט, עוללות ויובל. נראה שרש"י נקט דוגמאות בלבד.

4. עיין תורת זרעים פ"א מ"ו; הרב גרשון אריאלי, עטור ביכורים עמ' קעט.

5. עיין עטור ביכורים פ"ב ה"ח; מנחת חינוך מצוה צא לגבי שותפות עם נכרי.

הרב יהודה הלוי עמיחי

בגמרא בגיטין מז ע"ב נאמר שיהודי שמכר שדהו לנכרי, צריך לחזור ולקחת פירות מהנכרי ולהביאם ביכורים, מפני תיקון העולם. בסיבת הדבר כתב רש"י:

ואי אין קנין לעובד כוכבים להפקיעה מקדושתה הויא לה לענין קדושתה ברשות ישראל כאילו משכנה, וכיון דביכורים מצוה דרמיא עליה היא ולא טבלי לאסור פירות באכילה, מיחייב ליקח ולהביא. ולא דמי למעשר, דאפילו למאן דאמר אין קנין לא מיחייב לעשר על חלקו של עובד כוכבים, דמעשר טביל ואסר ליה באכילה ולא מצוה דרמיא עליה היא אלא אם כן אוכלן או מוכרן דקא משתרשי ליה אבל ביכורים מצוה דרמיא עליה היא.

מדברי רש"י אלו נראה שהוא סובר, שמאחר שביכורים אינם טובלים, הרי זו מצוה שהיא חובת האדם ולא חובת הקרקע. אולם על יסוד זה יש להקשות מדברי הגמ' בקידושין לז ע"א, שפאה היא מצוה התלויה בקרקע, והרי אין הפאה טובלת את הפירות אלא מצוה המוטלת על האדם להפרישה! עוד יש להוסיף ולהקשות על דברי רש"י מהמקורות המובאים לעיל, שמצות ביכורים היא חובת הפירות ולא חובת האדם.

ג. ביאה לארץ וגילוי קדושת הארץ

הגמרא בקידושין לו ע"ב מסבירה מהי מצוה התלויה בארץ:

מאי תלויה, ומאי שאינה תלויה? אילימא תלויה — דכתיב בה ביאה, ושאינה תלויה — דלא כתיב בה ביאה, והרי תפילין ופטר חמור דכתיב בהן ביאה, ונוהגין בין בארץ בין בח"ל! אמר רב יהודה, הכי קאמר: כל מצוה שהיא חובת הגוף — נוהגת בין בארץ ביל בחו"ל, חובת קרקע — אינה נוהגת אלא בארץ.⁶

6. הגמ' ממשיכה ומבררת את המקורות לחילוק בין מצוות שבגוף או בקרקע. מנה"מ: דת"ר: (דברים יב) אלה החוקים — אלו המדרשות והמשפטים — אלו הדינים, אשר תשמרון — זו משנה, לעשות — זו מעשה, בארץ — יכול כל המצוות כולן לא יהו נוהגים

ביכורים כמצוה התלויה בארץ

ממהלך הגמרא נראה שההעמדה שמצוה התלויה בארץ היא כל שנאמר בה לשון ביאה לארץ – נדחתה, והקובע הוא אם המצוה היא חובת הקרקע או לא. אולם הרמב"ם בפירוש המשנה ערלה ד, י כתב:

אבל ערלה וכלאי הכרם אינן אסורות מן התורה אלא בארץ ישראל, לפי שהן תלוין בארץ, שהרי אמר ה' בערלה: 'כי תבואו אל הארץ ונטעתם וערלתם', ובכלאי הכרם אמר: 'לא תזרע כרמך כלאים', והכונה על כרם שיהיה לו בארץ ישראל, כמו שנאמר: 'שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור', וזה אינו אלא בארץ ישראל.

דעת הרמב"ם היא שמצוה התלויה בארץ היא זו שנאמר עליה: "כי תבואו". יסוד זה מופיע גם ברמב"ם בהלכות מאכלות אסורות י, י:

במה דברים אמורים בנוטע בארץ ישראל שנאמר כי תבואו אל הארץ וגו', אבל איסור ערלה בחוצה לארץ הלכה למשה מסיני.

הרמב"ם הזקיק גם את הלימוד של כי תבואו (למרות שסברא זו נדחתה בגמ'). הלחם משנה כתב שהרמב"ם דרכו להביא דרשות שנדחו, אבל כיוון שאנו רואים שהרמב"ם חזר על כך הן בפירוש המשנה והן בהלכה, קצת משמע שהרמב"ם הזקיק את התנאי של ביאת כולכם ואת חובת הקרקע. ואמנם בעל הקרבן אהרן (תו"כ אמור פי"א, עיין תוה"א פ"א אות ב) כתב שההסבר שכל מקום שנאמר בו לשון ביאה הוא מצוה התלויה בארץ לא נדחה לגמרי אלא נשאר אבל צריך עוד תנאי של חובת הקרקע. ולכן עדיין נשאלה השאלה מהי חובת הקרקע?

הרב משה קליערס, תורת הארץ, פרק א אות א (ד"ה ולכאורה), הקשה האם כל מצוה הנעשית בגדולי קרקע או בקרקע למרות שאיננה טובלת הרי היא

אלא בארץ? ת"ל: (דברים יב) כל הימים אשר אתם חיים על האדמה, אי כל הימים, יכול יהו נוהגים בין בארץ בין בח"ל? ת"ל: בארץ, אחר שריבה הכתוב ומיעט, צא ולמד ממה שאמור בענין: (דברים יב) אבד תאבדון את כל המקומות אשר עבדו שם וגו' – מה עבודת כוכבים מיוחדת שהיא חובת הגוף, ונוהגת בין בארץ בין בחוץ לארץ, אף כל שהיא חובת הגוף – נוהגת בין בארץ בין בח"ל.

הרב יהודה הלוי עמיחי

מצווה התלויה בארץ, א"כ מדוע אין ארבעת המינים מצוה התלויה בארץ? והסביר שכיוון שבארבעת המינים ומצה האדם עושה מצוה עם הדבר עצמו בנטילתו או באכילתו אבל איננו עושה מעשה בדבר עצמו, ואילו בלקט ושכחה, פאה ותרומה מצוה נעשית בגדולי קרקע, ולמרות שאין זו חובת הקרקע, היא נקראת מצוה התלויה בארץ. על כך הקשה מדוע איסור לא תחסום שור בדישו וכן איסור מניעת אכילת הפועל אינם נחשבים להיות מצוות התלויות בארץ הרי הן נעשות בקרקע ובגידוליה? ומתרץ שכיוון שאם עבר ולא נתן אותם אין עליו חובה לשוב ולתת, הרי זה מצוה שבגוף ולא חובת הקרקע.

הרב שאול ישראל, ארץ חמדה, ספר א, שער ב, סי' א, אות ה, כתב שבמצוות אלו החיוב נובע מכך שאדם עשה מלאכה בבהמה או בעבדו ולכן אין זה מצוה התלויה בארץ אלא זו מצוה שאינה תלויה בארץ. אך גם לקט היא תוצאה של הקצירה, ובכל אופן מוגדרת כמצוה התלויה בארץ?

ונראה שניתן להגדיר מהן מצוות התלויות בארץ על פי דברי הרב יעקב משה חרל"פ, מעייני הישועה פרק מז עמ' שיד:

כשם שקדושת ישראל היא קדושה עצמית ופנימית, ואינה תלויה בשום סיבה וטעם, ודווקא מפני זה עצמו נתן להם הקב"ה את התורה והמצוות 'חפץ הקב"ה לזכות את ישראל — לפיכך הרבה להם תורה ומצוות' (סוף מכות), כך גם קדושת ארץ ישראל, שהיא קדושה עצמית ופנימית, ומפני זה ישנן מצוות מיוחדות שתלויות רק בה. לא שקדושת ארץ ישראל תלויה במצוותיה — אלא אדרבה מתוך קדושתה נצטוו עליה במצוות אלו, **ועל ידי קיום המצוות התלויות בארץ מגלים את קדושתה העצמית של הארץ.**

מצוות התלויות בארץ הן המגלות על קדושתה של ארץ ישראל, וגלוי הקדושה הוא בכך שאין לנו לאכול את הפירות בצורתם הרגילה אלא בתנאים מסוימים, כגון הגבלה בזמן האכילה או למי ניתנים חלק מהפירות, כל דבר המייחד את הפירות הללו משאר פירות העולם הוא המגלה על קדושת הפירות. ארבעת המינים אין בהם איסור אכילה ולאחר החג נאכלים ככל המאכלים וכן המצה אין בה קדושה מיוחדת, וכן הפועל או הבהמה אוכלים כרגיל. א"כ אין כאן מצוה התלויה בארץ כלקט, שכחה ותרומות ומעשרות,

ביכורים כמצוה התלויה בארץ

שהתורה הטילה עלינו חובה לתתם לאנשים מסוימים או במקומות מסוימים בלבד, כיוון שאלו המצוות המגלות את קדושתה של ארץ ישראל.

ד. ביכורים — מצוה התלויה בארץ וגם חובת האדם

לפי הגדרה זו הרי שמצוות ביכורים היא תלויה בקרקע, שהרי יש הגבלות מיוחדות באכילתם — מותרים רק לכהנים וזקוקים להבאה לירושלים, ומדוע רש"י בגיטין מז ע"ב, והרשב"א תוס' בבבא בתרא פא ע"ב הגדירו ביכורים כמצוה המוטלת על האדם.

נראה להסביר את דברי רש"י והרשב"א כך. במצוות הביכורים ישנם שני צדדים: חובת הקרקע, וחובת האדם. המצוה עצמה היא מחובות הקרקע, אולם מוטלת חובה גם על האדם שיביא את הביכורים לירושלים, ועל כן זאת מצוה המורכבת משני צדדים.

יסוד זה נראה גם בדברי רבנו קרשקש בגיטין מז ע"א, המסביר את דברי הגמ' אודות לקט שכחה ופאה מפירות עכו"ם שנלקטו על ידי ישראל, שאם הופקרו על ידי הנכרי פטור הלקט מתרו"מ, ואם לא הופקרו הרי הם חייבים במעשר. משמע שבגלל שאין קניין לעכו"ם להפקיע מקדושת הארץ, לכן חייבים הלקט, השכחה והפאה במעשר. ועל כך שואל רבינו קרשקש אם אין קניין לגוי להפקיע מקדושת הארץ — ולכן חייב בתרו"מ, מדוע איננו חייב [הגוי] בלקט עצמו ויפטר מתרומות ומעשרות? ומתרץ שלקט זאת היא מצוה המוטלת על הקרקע ועל הישראלי לעשות בקרקע, אבל על הגוי היא אינה מוטלת, ולכן אין גוי שייך כלל בלקט, אבל מעשר הרי זו מצוה, שמכיוון שהפירות נטבלים מעצמם אפילו מבלי שיהודי יעשה מעשה, א"כ זאת היא מצוה עצמית, ולכן לקט שכחה ופאה מפירות של הגוי יש בהם חיוב מעשר ולא נפטרו מדין לקט. מדברי רבנו קרשקש ניתן ללמוד שיש מצוות שמלבד היותן תלויות בקרקע יש עוד חובה על היהודי לעשות, והם מצוות שהם חובת הקרקע וחובת הגוי. ונראה שכן שיטת רש"י בגיטין מז ע"ב, שביכורים היא מצוה התלויה בקרקע אולם יש גם חובה על הישראלי לעשותה, ולכן כתב שביכורים היא מצוה המוטלת על האדם, לא שהיא מצוה התלויה בגברא בלבד, אלא היא מצוה התלויה בקרקע. אולם מכיוון שהחובה היא גם על האדם להביאו הרי שאי אפשר לצוות על הנכרי שיעשה

הרב יהודה הלוי עמיחי

זאת, ובכך שונה מצות ביכורים ממצות מעשרות, שהפירות טובלים מעצמם, ולכן הם חובה גמורה.

מכאן שביכורים היא מצוה התלויה בקרקע אולם יש חובה על ישראל להביאם, לכן בדברים ששייכים בהבאה אי אפשר לצוות על נכרי. על פי דברנו אלו נסביר את דברי הרשב"א בבבא בתרא פא ע"א ד"ה ההוא, שמה שביכורים לא חשיבי כמצוה התלויה בקרקע, אין פירושו של דבר שביכורים אינם כלל מצוה התלויה בקרקע, אלא זו מצוה שיש לה שייכות הן לקרקע והן לאדם, ועל כך היתה הווא אמינא שמאחר שיש כאן חיוב על האדם להביאם, א"כ הרי זה כמצוות הגוף ולכן איננה כמצוות התלויות בקרקע בלבד (תרו"מ, חלה וכו') הנוהגות בארץ אלא נוהגת מצות ביכורים אף בחו"ל, קמ"ל אשר תביא מארצך למעוטי חו"ל, אבל גם הרשב"א מודה שביסוד הדבר הרי זו מצוה התלויה בקרקע. ועל פי דברים אלו מובן מה שהקשנו מדין מוקף, טמא וטהור והלוקח שדה עם פירות שמצות ביכורים היא מצווה התלויה בארץ, וכיצד הרשב"א ורש"י סוברים שהיא מצות הגברא? אלא שהרשב"א סובר שביכורים יש בה מלבד מצוה התלויה בארץ גם עניין מיוחד של מצוה שהיא חובת האדם. לעומת זאת, התוס' בתירוץ הראשון סובר שכיוון שהמצוה יסודה בגדולי קרקע הרי זה חובת הקרקע, וחובת האדם להביאה איננה מפחיתה מהיות המצוה תלויה בארץ.

כפי שהבאנו, לכו"ע מצות הביכורים יש בה מהמצוות התלויות בארץ, ואשריהם ישראל שזוכים לעלות לבית הבחירה ולהביא מראשית פרי האדמה, לגלות את קדושתה העצמית של הארץ.